

“NE” KELİMESİNİN FARKLI BİR KULLANIŞI ÜZERİNE

Türkoloji Dergisi, XVI. Cilt, sayı: 1, ss.73-86

*Bilge ÖZKAN NALBANT

Summary: *In this study, We investigated a one conjunction “ne” which meaning of this conjunction is “and, also” and this conjunction used at Uigur and Karakhanid Turkic -only in the Kutadgu Bilig- .As a result, different usage of “ne” is bright to light.*

Key words: *As a conjunction “ne”, Old Turkic, Karakhanid Turkic, Kutadgu Bilig*

Türk dili, tarihî akışı içinde bir çok dili etkilemiş, bir çok dilden de etkilenmiştir. İster kendi kelimesi olsun isterse başka bir dilden alınmış olsun dil, ara sıra bünyesine kattığı kelimelerin yapı ve anlamının her ikisini, bazen bunlardan sadece birini değiştirmiş, bazen de tamamen kullanımdan kaldırmıştır. Bu kelimeler, dilin bünyesine aykırı olduklarında veya kendilerinin karşıladıkları görev ve anlamları karşılayan başka kelimelerin yaygınlaşması sonucu ya tamamen ortadan kalkarlar ya da bazı görev ve anlamlarını yitirirler. Tamamen ortadan kalkmayan hatta görev ve anlamlarından birçoğunu bugün de koruyan kelimelerden biri *ne* kelimesidir.

Bu çalışmamızda, zarf, zamir, sıfat ve karşılaştırma-kuvvetlendirme edatı olarak da kullanılan *ne* kelimesinin bugün örneği sadece bazı tarihî metinlerde görülen bir kullanımı üzerinde durmaya çalışacağız.

“*Ne*” kelimesi bilim adamları tarafından farklı kökenlere bağlanmaktadır.

Örneğin Ramstedt *Moğolca Türkçe Ses Tarihi* adlı çalışmasında Türkçede kelime başı *y-* sesinin Moğolcadaki *y-* sesini karşılayabileceği iddiasına delil olarak, Moğolca *yekin* (neden? nasıl?) kelimesiyle ilgi bulduğu Türkçedeki soru ve belirsiz zamir olan *nĖ*'yi ileri sürer. Ona göre “*ne*”nin gelişimi şöyledir : “Ön veya ilk Türkçede **yĖ-* kökü vardı.

Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Dili Bilim Dalı Araştırma Görevlisi

Bu kökün ilgi ve yükleme hallerinin etkisiyle oluşan önsesi **yÊniñ, yÊni* şeklindeydi.

Bunlardan *nÊniñ, nÊni* şekilleri oluştu ve böylece oluşan *nÊ-* önsesi (ilgi ve yükleme hallerinin etkisiyle oluşan önses) yaygınlaştı. Yani *nÊ* ve *nÊñ* kökleri.”¹

Ramstedt, *yme* kelimesini **yem-* “eklemek” >*yem-e* şeklinde bir konverb olarak izah etmekte ve örnek olarak Yakut. *eme-* , Moğolca *neme-* “eklemek” şekillerini vermektedir. ²

A. von Gabain *Alttürkische Grammatik* adlı eserinde, Ramstedt gibi *ymä* kelimesini **yim-* kökünden + Σ zarf fiil ekiyle oluşmuş olarak düşünmektedir. Gabain’e göre + $m\Sigma$, +*ma* edatı da *ym\Sigma* sözcüğünden kısalma sonucu oluşmuştur.³

Vladimirtsov, Altay dillerindeki *ñ* (ny) sesinin Türkçede, söz başlarında *y-* Moğolca ve Mançu dilinde *n-* şekline girdiğine dikkat çekmiş ve örnekleri arasında Moğolca *neme* ve Türkçe *yeme* kelimelerini de göstermiştir. ⁴

Yine Kotwicz’in düşüncesine göre, *yeme* kelimesi bir konverb olmayıp *ye-me*, *yi-me* şeklinde ayrılmalıdır. Kotwicz buradaki *ye-* hecesini Moğolca *yerü* “bütün, umumî” sözleriyle açıklamaktadır.⁵

Ahmet Temir, Kotwicz’in, *ye-* hecesinin Moğolca *yerü* sözcüğünden geldiği görüşünü tatmin edici bulmamasına rağmen, *yeme* kelimesindeki *-me* hecesinin hemen hemen bütün Altay dillerinde sözlerin sonuna getirilmek suretiyle “da, de, dahi, ve” anlamında istimal edilen *ma*, *me* edatı şeklinde kullanıldığı konusunda hemfikiridir.⁶

¹ G. J. Ramstedt, “Zur Mongolisch-Türkischen Lautgeschichte” Kleti Szemle, XVI, Budapest, 1915, s.66-84, Ramstedt’e ait bu görüşler için ayrıca bkz. : Prof. Dr. W. Bang, *Vom Köktürkischen zum Osmanischen*, SBAW Berlin, 1919 Türkçeye tercümesi: Yrd. Doç. Dr. Tahsin Aktaş, *Köktürkçeden Osmanlıcaya*, TDK Yay., Ankara, 1996, s. 9.

² G. Ramstedt, *age*, ss. 66-84.

³ Bilgi için bkz. : A. V. Gabain, *Alttürkische Grammatik*, Berlin Leipzig (1. baskı 1940, 2. baskı 1950, 3. baskı 1973) Türkçeye tercümesi: M. Akalın, *Eski Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara, 1988, s. 95 ve 105.

⁴ B. Vladimirtsov, *Sravnitel'naya grammatika mongol pismennoga yazıka*, Leningrad 1929 s.368.

⁵ W. Kotwicz, *Les pronoms dans les langues altaïques*, Krakow 1936.

⁶ Ahmet Temir, *Uygucu Yme Sözü Hakkında*, Türk Dili-Belleten, Seri III, Sayı : 12-13, İst., Aralık-Ocak 1948, ss. 33-44.

Aynı fikirler Bang tarafından da ortaya atılmış ve *neme* kelimesinde görülen *me* şeklinin edat olabileceğini ileri sürmüştür.⁷ Yani *yeme* kelimesi ile *neme* kelimesinde kökler *ne* ve *ye* olmalıdır. Fakat *ne* kelimesinin *ye* kelimesi ile birlikte Türkçede görülmesi, Moğolca ve Türkçe arasında var olduğu düşünülen, Türkçede kelime başı *n-* sesinin Moğolcada *y-* olması kuralı için Türkçede bir istisna ortaya çıkarmaktadır.

Ne kelimesinin etimolojisi üzerinde bir görüş belirtmeyen Clauson, bu kelimenin aslında soru zamiri olarak cansız varlıklar için kullanıldığını ve aynı kelimenin sıfat olarak da görev yapabileceğini ifade etmiş ve gramer olarak Hint-Avrupa dillerinin etkisi altında ilgi ve aşırı duyguları belirtmek için kullanılabildiğini belirtmiştir.⁸

Şinasi Tekin, *Eski Türkçede Toharca Unsurlar* adlı yazısında, *ne* kelimesini Toharcaya bağlamakta ve bu kelimenin Toharcada bazen ek bazen de müstakil bir kelime gibi kullanılan ekleşmiş bir edat olduğunu söyleyerek şöyle devam etmektedir; “Batı Toharcasında soru zamirleri tıpkı Uygurcada olduğu gibi, doğrudan doğruya ‘nisbet zamirleri’ olarak da kullanılabildikleri hâlde, Doğu Toharcasında aynı soru zamirleri, ancak sonlarına bir *ne* getirilmek sûretiyle nispet zamirleri hâline sokulabilmektedirler.”⁹

Gerek belirsizlik ve soru zamiri, gerek soru sıfatı, gerekse karşılaştırma ve denkleştirme edatı olarak kullanılan *ne* kelimesinin karşılaştırma ve denkleştirme edatı olarak kullanımında Farsça *ne* kelimesinin görev ve anlamca *ne.... ne* edatına etki yaptığı açıktır. Fakat, soru zamiri, sıfatı ve belirsizlik zamiri olan *ne* kelimesinin kökeni üzerine yukarıda da gösterildiği gibi bazı görüşler bulunmakla beraber bu konu hâlâ kesin olarak ortaya çıkarılamamıştır.

Birden fazla görevi olan ve bu görevleri ancak kullanıldığı metin içinde ortaya çıkarılabilen *ne* kelimesinin soru zamiri, soru sıfatı, belirsizlik zamiri, kuvvetlendirme edatı, karşılaştırma-denkleştirme edatı olarak kullanılması dışında bir başka görevi vardır ki bu da bağlama edatı olarak kullanılıyor olmasıdır.

⁷ W. Bang, *age*, s. 24.

⁸ Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary Pre-Thirteenth –Century Turkish*, Oxford, 1972, s. 774.

⁹ Şinasi Tekin, *İştikakçının Köşesi, Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*, Simurg İstanbul 2001 s.255.

Bağlaçlar yada bağlama edatları “söz içinde iki kelimeyi, aynı değerde iki cümle unsurunu, iki yargıyı birbirine bağlayarak aralarında çeşitli yönlerden ilgiler kuran ve söz içindeki iki kavram veya düşünceyi bütünleştiren görevli kelimelerdir.”¹⁰

Biz de bu çalışmamızda Uygurca ve Karahanlı Türkçesi eserlerinden hareketle *ne*'nin tek başına bir bağlama edatı olarak kullanılabildiğini ortaya koymaya çalışacağız.

Orhun yazıtlarında *ne* kelimesi sıfat, zamir ve kuvvetlendirme edatı olarak kullanılmış fakat bu kelimenin “ve, veya” anlamına gelen bağlama edatı olarak kullanımına rastlanmamıştır. Bu kelimenin Orhun yazıtlarındaki sıfat, zarf edat gibi görevlerde kullanımıyla ilgili örnekler şöyledir :

BÊn saña nÊ ayayın “Ben sana ne diyeyim?” (T. 32) (soru zamiri)

NÊ kaganka işig küçüg birür men “Hangi kağana hizmet ediyorum?” (KT. D 9) (Soru sıfatı)

Yırya oguzda eki üç biñ sümüz kΣltçimiz bar mu nΣ
“Kuzeyde de oğuzlardan gelecek iki üç bin askerimiz var mı ne?” (T. 14) (Tahmin / kuvvetlendirme Edatı)

Uygurca metinlerde, *ne* kelimesinin, Orhun yazıtlarındaki kullanımları yanında, “ve, veya” anlamında bağlama edatı olarak kullanımına da rastlamak mümkündür. Orhun yazıtlarında görülmeyen bu kullanımın özellikle Buddhist Türk çevrelerine ait metinlerde bulunması, bu kelimenin, Buddhist Türk çevresinin, etkisi altında kaldığı farklı dillerden girdiğini düşündürmektedir. Nitekim, bu kullanımın yine büyük bir budizm etkisi altında yazılan Kutadgu Bilig adlı eserden sonra görülmemesi de bu kanıyı güçlendirmektedir. Buddhist Türk çevrelerine ait metinlerde *ne* kelimesinin farklı kullanımlarıyla ilgili bu dönem eserlerinden seçilmiş örnekler şöyledir :

Soru Zamiri Olan Ne

İnçÊ tep tedi nÊ kÊrgÊk boltı kim ança ÊmgÊnip bu yerÊ keltiÆiz
“Şöyle konuştu : Bu kadar zahmet çekip buraya gelmenizi ne gerektirdi” (KP, XLVII)

Soru Sıfatı Olan Ne

TΣÆrim nΣ muÆ taú boltı kim antaà tΣÆri tΣg Σrdini tΣg
ögüküÆüzni ölüm yeriÆe idur siz “ Haşmetlim gökyüzü gibi,

¹⁰ Zeynep Korkmaz, *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992, s.18, 51.

mücevher gibi sevgili evladınızı böyle ölüm ülkesine göndermeniz (için) nasıl bir felaket geldi başımıza?” (KP, XXVI)

Bağlama Edatı Olan Ne

Bir ikintişke bıçışurlar ... kesişürler toúşurlar sançışurlar yançışurlar öçeşürler boðuşurlar örlüşürler ... ne ölserler anta ou ün iştilürler tiriliÆler “Birbirleri ile vuruşurlar, kesişürler, dövüşürler, kapışurlar, (birbirlerine) kin beslerler, boğuşurlar, bir birlerini kızdırırlar! Öldüklerinde, hemen bir ses iştilir: ‘Dirilin’” (Ms, 81; 59, 60, 61 ,62, 63).

yinçün yimişlik yirin tolu töşep samntapuşp yimişlikig satàin alır ötrü (ar)şidatı aróant birle seÆrem (itgeli) touúalı tyan yip tuta ülügleyürler ne tyan tutmuşta ou yir suv altı türlüg tebreyür úamşayur .. teÆridem kövrüg ünleri iştilür... “İncilerle koruluğu baştan başa döşer ve Samantapuâpa koruluğunu satın alır.Sonra veli Râidatı ile bir manastır kurmak için Tyan ipini tutup (?) paylaşurlar (tyan) tutar (?) tutmaz dünya altı defa titrer ilÀhi davulların sesleri iştilir” (Ms, 52; 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9).

küçüm küsünüm you kim teÆri burúannÆ edgüsin erdemini kiÆ alúà küleyü sözlegülüğ ne yime¹¹ tire yàýraú (!)ayu bireyin “Tanrı Burkan’ın iyiliğini, faziletini tafsilÀtiyle överek söyleyebilecek kadar gücüm kuvvetim yoktu. Ancak bunun hakkında topluca (şunu) söyleyeyim” (Ms, 13; 37, 38, 39, 40, 41).

ol oàul toàmuşta evinte ptpdi söğüt belgüüg boltu ..anı için ol oà(ul)uà pipalayani tip tiyürler erdi... ne yime kaşip oğuşın tözdin belgü(rmiş) için maóakaşip tip atayurlar erdi... “Bu oğul doğduğu zaman evinde bir ptpdi ağacı zuhýr etti. Bu yüzden bu oğluna Pippalayana adını vermişlerdi. KÀşyapa soyundan, neslinden zuhýr ettiği için MahÀKÀşyapa adını takmışlardı” (Ms., 56; 1 ,2, 3, 4, 5, 6).

¹¹ *Ne yime / ne yime* şekilleri Ahmet Temir tarafından incelenmiş ve *yime* kelimesinin kullanıldığı başka kelimelerle bir bütün oluşturduğu belirtilmiştir. Temir, *ne yime* “veya” kullanımına paralel olarak, *yime yana / yana yime* “ yine, ve, dahi”, *takı yime / yime takı , ap yime* “ ve, dahi”, *inçip yime ... –sar* “ise dahi” yapılarını göstermektedir. Bizce de *ne yime* yapısı “ve” anlamına gelen ve *yime* kelimesiyle bir bütün oluşturan bir gruptur. Bilgi için bkz. : Ahmet Temir, *age*, s. 40, Aynı şekilde Clauson, bu kullanımları *yime* ve (*takı*) *yème* başlıkları altında değerlendirmiş ve her iki kelimenin de cümle başlatıcısı olduğunu, anlamının da “ve” olduğunu vurgulamıştır. Clauson *yime* ile kurulan ve “ve” anlamında kullanılan başka çiftlere örnek olarak *takı yime* den başka *ikinti yime, yana yime* şekillerini verir. Bilgi için bkz. : Sir G. Clauson, *age*, s. 934b.

yazuülüà tnlialar alüu rauraptamuda toàarlar... ne yime yalaÆuülaruÆ elig yiti kolti altı yüz tümen yıllar ertser timin ök raurap tamuda bir kün bir tün bolur “günahı olan yaratıklar hep Raurava cehenneminde doğarlar. insanların 57 Koti ve 6.000 000 yılı geçse, bu sırada Raurava cehenneminde bir gün bir gece olur” (Ms., 83; 22, 23, 24, 25, 26, 27).

(irinçü)lüg yalaÆuülar alüu maha(-rurap) tamuda toàar ne yime (tunh)àalarnuÆ iki yüz otuz kolti ... yüz tümen yıl ertser “günahı olan insanlar hep MahÀaurava cehenneminde doğarlar. İnsanların 230 koti 1 000 000 yılı geçse” (Ms., 84; 1, 2, 3, 4).

ulug ertingü idi tirilmiş yıgılmış tutma kkirlertin tarıkıp ikileyü kadgu nızvanısız erti-ler ... köngülin uz kutrulmuş ... ne kılğuluk işlerin kılı tüketmiş nızvanılığ ağır yüklerin tımış ıdalamış “En ulu rahip derilip toplanmış, içine işlemiş kirlerden uzaklaşıp tekrar kaygısız ve ihtirassız oldular. Gönlü ile kendinden uzaklaştırmış ve yapılacak işlerini tamamen yapmış, ihtiraslı ağır yüklerini bırakmış” (AY, 34a; 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19).

ol eşidilmiş şlök takşutlarig somakitü bodıs(a)t(a)v adırtlıg ukup köngülinte edgüti b(e)lgülep öyü sakınu ok odunup kelti :: ne odunu birle kim ol tülinte altun küvrüg ünintin eşidilmiş neçe şlök takşutlar erser barçanı ok şaşutsuz yangluksuz bir egsüksüz tükel köngülinte tutdı “O duyulan şiirleri somakitü bodhisattva iyice anlayıp, gönlünde iyice belirleyip, düşünüp taşınarak kendisine geldi. Ve kendisine gelmesi ile birlikte o rüyasındaki altın davul sesinden işitilmiş ne kadar şiir varsa hepsini şaşırıp yanılmadan bir eksik dahi olmadan tamamını gönlünde tuttu” (AY, 93-94; 17, 18, 19, 20, 21, 22 / 1, 2, 3).

...üstürdi kodı t(e)ngridem hua çeçekler yağdı ... biş törlüg tüzülmüş yinçge oyunlar üni eşidilti ... ne bo irü b(e)lgüler bolu birle ök ötrü ol alokaçantamanı atl(i)g t(e)ngri kızınıg tişi et'özi tegşilip azrua t(e)ngri et'özlüg boltu “Üste alta ilahî hua çiçekleri yağdı. Beş türlü dizilmiş olan ince musikilerin (oyunların) sesi işitildi. Ve bu belirtiler olur olmaz hemen arkasından o alokaçantamanı adlı Tanrı kızının dışı vücudu değışip azrua Tanrı vücutlu oldu” (AY, 381).

... ötrü ol tözünlerning kutu buyanı asılgay ... yene kim kayu kişi uzun iglep ne yme em kılıp öngedmeser ... ötrü bo nom erdinig okıtıp bo yunguluk törüg kılıp yunsun arıtınsun ... igi agrıgı kitkey “Bundan dolayı o iyi huyluların mutluluğı, sevabı artacak. Yine hangi kişi uzun

bir süre hastalanıp ve yine ilaç kullanıp iyileşmezse sonra bu şeriat cevherini okutarak bu yıkanmayı töre haline getirip yıkansın, temizlensin. Hastalığı ağrısı gidecek” (AY, 478; 15, 16, 17, 18, 19, 20).

... ançağınça ol köl suvi kün çoğı üze çolup sugulup azk(a)ya kalmış erti ... ol on ming balıklar ölüm kapığına kirip agtarılı töngderilü agınayurlar erti ... ne bo bayagut oğlın körtükte ötrü ol umunçlug köngülün titrü körüp közlerin ançak(a)ya yme öngi kitermedin titrü körüp yatdılar ... “Öylece, o göl suyu güneşin ateşi üzerine azalıp, soğrulup azıcık kalmıştı. O on binlerce balık ölüm kapısına girip dönerek, eğilerek, debeleniyordu. Ve bu zengin çocuğunu görünce o umucu gönülleriyle dikkatlice bakıp gözlerini biraz olsun başka tarafa çevirmeden dikkatle bakmaktaydılar” (AY, 601; 8, 9, 10 ,11, 12, 13, 14, 15, 16).

ança yoriyu yangı enüklemiş bir tişi barsıg körtiler ... ol aç bars yme enüklep yiti kün ertmiş erti ... yiti enükleringe egirtip kavşatıp açmak suvsamak üze sıkılıp turmuş yavrımuş sınımış et’özleri alangurup küçi küsünü üzülüp unakaya ölgeli yatur erti ... ne anı uluğı m(a)habalı tigin körüp inçe tip tidi ... “Biraz yürüyünce yeni yavrulmuş bir dişi pars gördüler. O aç pars yine yavrulmuş, yedi gün geçmişti. Yedi yavrusunu korumak için acıkıp susama konusunda sıkıntıya düşmüş ve güçten düşmüş, kırılmış, vücutları zayıflayıp, gücü kuvveti kesilip, ölmeye razı bir şekilde yatıyordu. Ve onu ulu Mahabalı prens görüp şöyle dedi” (AY, 609-610; 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22 / 1, 2).

...ötrü t(e)rkin yanturu yanıp yıglaşu bayakı ol bars yatur orunka bartılar ...kaçan anta tegdükde ötrü inileri mahas(a)tvı tiginning tonı kamış butkı üze asgın turup tururın sını süngüki saçı birle arkuru turkuru yatmışın akmış kanı toprakda titig yogrulup yirke yukup turmuşın körtiler ... ne anı körüp ök et’özlerin ol süngük üze kemişip ögsirep tınsırap kamılıtlar... “Bu yüzden hemen geri dönüp ağlayarak demin parsın yattığı yere vardılar. Oraya vardıklarında kardeşleri Mahasatvı Prensın giysisini kamış budağı üzeride asılı durduğunu, vücudu ve kemiklerinin birbirine karışıp yattığını, akan kanının toprakla karışıp balçık olarak yere bulaştığını gördüler. Ve onu o şekilde görünce, vücutlarını o kemiklerin üstüne atıp akıllarını kaybedip, ye’se kapılarak (üzüntüden) yerlerde yuvarlandılar” (AY, 619; 8, 9, 10 ,11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18).

monçulayu tüşeyü yatur erken yir tepremeki üze belinglep odunup kelti .. ne odunu birle ök anta korkınçlıgın busuş-lugın inçe tip tidi .. negü

erki amtı tıltığı .. yağız yir monçulayu tepreyür ... ögüz-ler köller yayılıp ... ı ıgaçlar ırgalur.. kün t(e)ngrining y(a)ruki ... öngsüz boltı örtmiş teg ... közüm emigim tep-reyür öngrekide öngişük ... okın yürekimke ursukmuş teg ... sıkılır m(e)n emgekin .. tolp et'özüm titreyür ... inç-im idi b(e)lgürmez ... tüşemiş ol tülüm-nüng .. yavız turur b(e)lgüsü ... odgurak bar erki ertimlig ... artak yavız ada-lar tip tidi ... anıng ara iki emigi iidip süt akıp kelti ... **ne** anı körüp takı artukrak uyrkantı yogurkantı ... ol üdün ol katunnung bir tapıgçı kızı taşdın turur erken kıyça erter yolku kişidin tiginig tilep takı bulmaz ermiş tip sav eşidti ... **ne** monı eşidü birle ök ürkip belinglep ötrü orduka kirip katunka inçe tip ötüinti ... “Böyle düş görüp yatarken yer sarsıntısı üzerine korkarak uyanıp geldi. Ve uyanmasıyla birlikte korku ve sıkıntıyla şöyle dedi : Acaba kara yerin şimdi böyle teprenmesinin sebebi nedir? Nehirler, göller yayılıp ağaçlar sallanır. Gün Tanrının parlaklığı renksiz oldu. Yanmış gibi.. közüm, memem teprenir. Öncekiden farklı bir okla yüreğime vurulmuş gibi sıkılıırım. Sıkıntıyla .. bütün vücudum titreyerek huzurum pek ortaya çıkmaz. Gördüğüm o rüyanın kötüdür. İşareti .. şüphesiz açıkça vardır. Fani ... aldatıcı, kötü felaketler dedi. Onun iki memesinden süt akıp geldi. Ve onu görüp daha da zayıfladı, örtündü. O zaman o hatunun hizmetçi kızı dışarıda dururken yakından geçen yolcudan Prensi dileyip de bulamadığı yönünde bir söz işitti. Ve bunu işitmesiyle beraber de ürkip korktuğu için saraya girip Hatuna öylece deyip söyledi” (AY, 620-621; 23 / 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23).

DLT’de Kâşgarlının, Maniheist ve Buddhist Türklerin kullandığı dilden ne kadar kelime aldığını belirtmemesi, èAtabetü’l-Ôáuayıú adlı eserin ise daha çok Arap-İslam kültürünün etkisiyle yazıldığı dikkate alındığında Buddhist kültürünün etkilerinin açık olarak hissedildiği Kutadgu Biligde **ne** kelimesinin Buddhist Türk çevresi eserlerinde olduğu gibi, tek başına edat olarak kullanılması çok anlamlı olmaktadır. Bu kelime Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerine zamir ve sıfat olarak da kullanılmıştır. Bu kullanımlarla ilgili birer örnek aşağıda gösterilmiştir :

Soru Zamiri Olan Ne

AÆar açtı ay toldı köÆeli sözi

Ne ermiş tileki kim ermiş özi (KB, 503)

“Ay Toldı ona sırrını açtı, kendisinin kin ve dileğinin ne olduğunu söyledi.”

Soru Sıfatı Olan Ne

Tünekte ne arzu tiler sen tilek

Tilek uçmaú içre bolur úut yülek (KB, 3521)

“Zindanda ne gibi arzu ve dilek ararsın; dilek, arzu ve saâdet cennet içinde bulunur.”

Bir geçiş dönemi eseri olarak Kutadgu Bilig’de izlerini devam ettiren bağlama edatı olan **ne** kelimesinin daha sonraki tarihî metinlerde böyle bir kullanıma rastlayamadık. Bu kelimenin Kutadgu Biligde tek başına bağlama edatı olarak kullanımına ilişkin tek bilgiyi bize Brockelmann vermektedir. *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratur-Sprachen MittelAsiens* adlı eserinin “*Hervorhebende Interjektionen*” (Belirtme Ünlemleri) adlı bölümünde “ve” anlamında kullanılan **ne** kelimesini incelemiş, bu kelimenin sıkça kullanıldığını ve anlamına bakılmaksızın cümlelerde araya sokulduğunu vurgulamaktadır. Brockelmann’ın bağlama edatı olarak kullanılan **ne** için verdiği örnek şöyledir¹² :

Barır eêgü isiz nΣ Σgri köni

Kutadgu Bilig’de kullanılan 206 adet **ne** kelimesinin 25 tanesi bağlama edatı olarak kullanılmıştır. Bu 25 adet bağlama edatının bir kısmı Kutadgu Bilig’in farklı nüshâlarında **ya** ve **me** şeklinde geçmiştir. Bu farklı nüshâlarda **ne** edatı yerine **ya** ve **me** edatlarının kullanılması, **ne** edatının tek başına bir bağlama edatı olarak kullanıldığını ve bağlama edatı olan **ya**, **me** edatlarına karşılık geldiğini göstermesi bakımından önemlidir. Farklı nüshâlarda birbirinin yerine kullanılan ve aynı anlama gelen bu iki edatın hangi nüshâlarda geçtikleri konusuna aşağıda örnekler geçtikçe değinilecektir.

yorımaz ne yatmaz uêımaz oêuà

ne meÆzeg ne yaÆzaà kötürmez boêuà

“Yürümez ve yatmaz, uyumaz, uyanıktır; ne benzer, ne kıyâs edilir, ne de tasavvur götürür” (KB,17).

C (Mısır) nüshâsında bu beyitin ilk dizesi “yorımaz **ya** yatmaz [eksik] şeklinde geçmektedir.

kerek beg kerek úul ne¹³ eêgü isiz

özi öldi erse atı úaldı iz

¹² C. Brockelmann, *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratur-Sprachen MittelAsiens*, Leiden, 1954, s. 190.

¹³ A (Herat) nüshâsında “**ni** edgü isiz” şeklinde geçmektedir.

“Gerek bey, gerek kul iyi veya kötü; kendileri öldü, fakat onların nişanı olarak, yalnız adları kaldı” (KB, 235).

ayıttı óacib emdi köÆlüÆ neteg

kelip úayda tüştüÆ ne ornuÆ neteg

“HÀcib sordu: Nasılsın, gönlün hoş mu; burada nereye indin, yerin nasıl?” (KB, 523).

523. beyitin A (Herat) ve C nüshâlarında **ne** yerine **ya** kullanılmıştır:

Yüzüm körki körklüg ne úlúm silig

Tilemiş tilekke yetürdüm elig

“Yüzüm güzel, huyum mülâyimdir; arzu edilen her şey benim elimin altındadır” (KB,675).

uluà bolàu oàlan ne ersig toàan

kiçigde bolur barça belgü nişan

“Doğuştan merd ve insan olup, yükselecek olan çocuğun daha küçükken bütün alâmetleri belirir” (KB,1648).

yüzi körki körklüg ne yaşı kiçig

úamuà eêgülükke anıÆdın keçip

“Yüzü, şekli güzel ve dâimâ genç ve dinçtir; her türlü iyiliğe geçit veren odur” (KB, 1851).

1851. beyitteki **ne** yerine A nüshâsında **me** kullanılmıştır:

örüg hem silig ol ne úlkı amul

úamuà teprenğürke baàırsaú köÆül

“Halîm, selîm ve sâkin tabiatlidir; o bütün canlılar için şefkat dolu bir gönüldür” (KB, 1852).

1852. beyitteki **ne** yerine A nüshâsında **ma** kullanılmıştır. Aynı dize C nüshâsında ise “örüg ol silig hem **ne** úlú amul” şeklindedir:

biliglig úúuşluà buêunúa talu

áu hem közi toú ne köÆli tolu

“Bilgili, akıllı, halka muÀmelesi iyi, cömert gözü tok ve gönlü zengin olmalıdır” (KB, 1964).

1964. beyitteki **ne** yerine A nüshâsında **ma** kullanılmıştır. (Tekrar mı?)

saúunuú kerek beg ne úlú arıà

arıâlú tiler tutçı urâi arîâ

“Bey takvâ sâhibi ve temiz olmalıdır; aslı temiz olan dâimâ temizlik ister” (KB, 1985).

1985. beyitteki **ne** yerine A nüshâsında **m-e** (sadır üstüne yazılmış) , C nüshâsında ise **ne** yerine **ya** şeklinde yazılmıştır:

sözi çın kerek beg ne úlü bütün

ınansa aÆar óalı tirilse úutun

“Beyin sözü doğru olmalı, tavır ve hareketi itimat telkin etmelidir ki, halk ona inansın ve huzur içinde yaşasın” (KB, 2038).

yüzi körki köklüg kerek beg yülüg

boêi ortu bolsa ne çavluâ külüg

“Bey güzel yüzlü, saç-sakalı düzgün, yakışıklı ve orta boylu olmalı; aynı zamanda nâm ve şöret sâhibi bulunmalıdır” (KB, 2083).

2083. beyitteki **ne** yerine A nüshâsında **ya** kullanılmıştır:

küvez kör kereksiz ne köÆli uluâ

küvezlik azıtur könilik yoluâ

“Bey mağrûr, kabadayı ve kibirli olmamalı; gurûr insanı doğru yoldan çıkarır” (KB, 2115).

közi tou serimlig ne úoêú köÆül

suyuruâp keçürgen ne úlüü amul

“O gözü tok, sabırlı, alçak gönüllü, şefkatli ve sâkin tabiatlı olmalıdır” (KB, 2170).

2170. beyitteki her iki **ne** de A nüshâsında **me** şeklinde kullanılmıştır:

tapuâsâú ne özkey yine eymentük

emanet bile bolsa köÆli süzüük

“Hizmete hazır, vefâlı, emânete karşı titiz ve bir de temiz gönüllü olmalıdır” (KB, 2237).

2237. beyitteki **ne** yerine A nüshâsında **ma** şeklinde kullanılmıştır:

begi eêgü bolsa ne köÆli tili

tutar işçileri könilik yolu

“Beyin sözü ve gönlü iyi olursa, onun hizmetinde bulunanlar doğruluk yolunu tutarlar” (KB, 2244).

*aiú alp atım bolsa alçau köÆül
tuzı etmeki kiÆ ne úlú amul*

“Cömert, cesûr, alçak gönüllü, sofrası açık ve soğuk kanlı olmalıdır” (KB, 2274).

2274.beyitteki **ne** yerine A nüshâsında **me** şeklinde kullanılmıştır:

*inansa aÆar beg ne köÆli bütüp
alıp içse içgü anı çın tutup*

“Bey ona inansın ve iç huzûru ile ona doğru bilerek, elinden içki içsin” (KB, 2882).

*yime yauşı aymış biliglig süzüük
buêunúa baârsaú ne köÆli tüzük*

“Bilgili, halka merhametli, temiz ve berrak kalpli insan çok iyi söylemiş” (KB, 4464).

*bıçau tartma anda kötürme süÆük
ayı bolma úovdaş ne silkim sepük*

“Sofrada bıçak çıkarma ve kemik sıyrma; çok obur olma ve pek de sünepe oturma” (KB, 4599).

*negü tir eşit kör ay bilgi teÆiz
özi úoêú alçak ne köÆli eêiz*

“Dinle, bilgisi deryalar kadar geniş, mütevâzî, gönlü alçak, fakat kendisi yüksek olan insan ne der” (KB, 4813).

*negü teg keçürse keçer terk küni
barır eêgü isiz ne egri köni*

“Nasıl geçerse geçsin, onun günü çabuk geçer; iyisi de, kötüsü de, eğrisi de, doğrusu da fânidir” (KB, 4840).

*küêezsü iêim tutsu köÆlüm tüze
ne úlúum úlünçim könilik öze*

“Rabbim beni korusun, gönlümü temiz tutsun ve hareketlerimde, beni doğru yoldan ayırmasın” (KB, 5820).

bu kün ol iligke baârsaúlúun

duàa tilde kesmez ne köÆli yaúin

“Bugün o hükümdara, muhabbet ve ihlas ile, dâimâ duâ etmektedir”
(KB, 5838).

olarınÆ úlunçı ne úlú sözi

eşitip úutaêâu ol eêgü izi

“Onların tavrı, hareketi ve sözü ile bıraktıkları iyi izler hakkında
söylenenleri duymak da bir saâdettir” (KB, 6429).

negü kelse yüêgil sen inçıklama

erej erse erter ne emgek yime

“Ne gelirse; yüklen, şikâyet etme; huzûr olsun zahmet olsun, ikisi de
geçer” (KB, 6447).

Sonuç

1. Bu kelime Köktürkçe eserlerden başlamak üzere farklı anlam ve görevlerde kullanılmıştır. Fakat “ve” anlamında bir bağlama edatı olarak ortaya çıkması Uygurca eserlerle birlikte olmuştur.
2. *Ne* kelimesinin tek başına bağlama edatı görevinde kullanılması Kutadgu Bilig adlı eserle sona ermiş olmalıdır. Kutadgu Biligden sonraki dönemlerde yazılmış eserlerde *ne* kelimesinin böyle bir kullanımına henüz rastlanılmaması yukarıda bahsedilen Buddhist Türk çevresi dil ve kültürünün Kutadgu Bilig üzerindeki etkisiyle ilgili olmalıdır.
3. *ne* kelimesinin kökeni ile ilgili olarak ortaya atılan yabancı bir dilden Türkçeye girdiği düşüncesi yanında, Vladimirtsov’un Mogolca *neme* ile Türkçe *yeme* arasında kurduğu ilişki, yine Kotwicz’in *ye me* kelimesi için *ye* “bütün, umumi”+ *me* “da, de, dahi” şeklinde yaptığı etimoloji ile, Kutadgu Biligde farklı nüshâlarda birbirinin yerine kullanılan *ya*, *ne* ve *me* edatlarının durumu göz önünde bulundurularak *ne*, *me* ve *ya* kelimelerinin ilişkisi konusu üzerinde durulmalıdır.

Kısaltmalar

Dergi kısaltmaları

SBAW : Sitzungsberichte der Berliner Akademie der Wissenschaften.
Berlin.

KSz : Keleti Szemle. Budapest.

Kitap Kısaltmaları

AY: Uygurca Altun Yaruk

KB: Kutadgu Bilig

KP: Kalyanamkara ve Papamkara

KT: Kültigin Yazıtı

Ms: Maytrisimit

T : Tunyukuk Yazıtı

DLT: Divânü Lûgati't-Türk

Kaynaklar

- Aktaş, Tahsin, *Köktürkçeden Osmanlıcaya*, TDK Yay., Ankara, 1996.
- Arat, Reşit Rahmeti, *Kutadgu Bilig-I Metin*, TDK Yay., Ankara, 1991.
- , *Kutadgu Bilig -I, İndeks*, (Haz.), TKAE Yay., İstanbul, 1974.
- , *Kutadgu Bilig - II Çeviri*, TTK Yay., Ankara, 1988.
- , *Atabetü'l-Hakayık*, TDK Yay., Ankara, 1992.
- Atalay, Besim, *Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi, C. I-III*, TDK Yay., Ankara, 1992.
- Bang, W., *Vom Köktürkischen zum Osmanischen*, SBAW Berlin, 1919.
- Barutcu Özönder, F. S., "Türk Dilinin Tarihî Dönemleri Üzerine Birkaç Söz", *Türk Bilig*, 3: Ankara, ss.203-210, 2002.
- Brockelmann, C., *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratur-Sprachen MittelAsiens*, Leiden, 1954.
- Clauson, S.G., *An Etymological Dictionary Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford, 1972.
- Çağatay, Saadet, "NÊ, úanı ve ÊrnÊ Pekiştirme Edatları Üzerine" *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, Ankara Üniversitesi, DTCF Yayınları, No: 279, Ankara, ss. 282-286, 1978.
- Dankoff, R., J., Kelly, *Compendium of Turkic Dialect*, Vol. I-III, Harvard University (1982-84-85).
- Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay., 19. Baskı, İstanbul, 1990.
- Gabain, A. Von., *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev.) M. Akalın, TDK Yay., Ankara, 1988.

- Hamilton, J. Russell, *Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası, Kalyanamkara ve Papamkara*, Türkçeye tercümesi: E. Korkut-İ. Birkan, Simurg. Ankara. 1998.
- Kaya, Ceval, *Uygurca Altun Yaruk*, Giriş, Metin ve Dizin, TDK Yay., Ankara, 1994.
- Korkmaz, Zeynep., *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara, 1992.
- Kotwicz, W., *Les pronoms dans les langues altaïques*, Krakow 1936.
- Ramstedt, G., "Zur mongolisch-türkischen Lautgeschichte"III, *KSz*, XVI, Budapest, ss. 66-84, 1915.
- Röhrborn, K., *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial Der Vorislamischen Türkischen Texte Aus Zentralasien*. Wiesbaden, 1977.
- Tekin, Şinasi, *Maytrisimit*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum. 1960.
- , *Maitrisimit nom bitig*, Die uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhâika-Schule, 1. Teil: Transliteration, Übersetzung, Anmerkungen; 2. Teil: Analytischer and rücklÊfiger Index, Berlin 1980.
- , *İştikakçının Köşesi, Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*, Simurg İstanbul, 2001.
- Tekin, Talat., *Tunyukuk Yazıtı*, Simurg, Ankara, 1994.
- , *Orhon Yazıtları*, TDK Yay., Ankara. 1988.
- , *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, Ankara, 2000.
- Temir, Ahmet, "Uygurca Yme Sözü Hakkında", *Türk Dili-Belleten*, Seri III, Sayı: 12-13, İstanbul, ss. 33-44, Aralık-Ocak 1948.
- Vladimirtsov, B., *Sravnitel'naya Grammatika Mogol Pismennogo Yazıka*, Leningrad, 1929.